

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.8.2.10>

TRANSFORMACJA TOŻSAMOŚCI JĘZYKOWEJ LUDNOŚCI UKRAIŃSKIEJ SRR W OKRESIE „STAGNACJI”

Natalia Novorodovska

aspirantka Katedry Historii i Kultury Ukrainy

Uniwersytetu Pedagogicznego imienia Hryhorija Skovorody w Perejasławiu (Perejasław, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-7369-4344

Nataliatolochko1995@gmail.com

Adnotacja. Rozważa się wpływ sowieckiej polityki rusyfikacji na zmianę tożsamości językowej ludności. Podkreślono regionalne cechy tych procesów. Ludność regionu południowo-wschodniego i Krymu w tym aspekcie najbardziej ucierpiała z powodu rusyfikacji. Ale w niektórych zachodnich regionach Ukraińskiej SRR zaobserwowano przeciwne procesy, które spowodowały wzrost udziału ludności ukraińskojęzycznej i spadek rosyjskojęzycznej. Wynika to z zachowania przez ludność Zachodu tradycyjnych wartości narodowych. Szczegółowo przeanalizowano dane ze spisów ludności w latach 1959-1989. Ustalono, że wzrost bezwzględnych i względnych wskaźników rosyjskojęzycznych w Ukraińskiej SRR zaobserwowano właśnie w okresie „stagnacji”. Stało się to naturalną konsekwencją rusyfikacji wszystkich sfer życia społeczno-politycznego, w szczególności edukacji. Okazało się, że internacjonalizacja społeczeństwa przewidywała likwidację językowych, narodowych, kulturowych cech ludności Ukraińskiej SRR, w celu przekształcenia jej w część wspólnoty „narodu radzieckiego”. W związku z tym polityka językowa stała się kluczowym elementem denacjonalizacji społeczeństwa. Spis ludności z 1989 r. wykazał znaczną zmianę tożsamości językowej ludności Ukraińskiej SRR. Wcześniejsze badania wykazały, że największą zmienność struktury językowej obserwowano właśnie w okresie „stagnacji”. Konsekwencje polityki rusyfikacji tego okresu są odczuwalne na obecnym etapie państwa ukraińskiego.

Słowa kluczowe: rusyfikacja, tożsamość, język, populacja, tożsamość, internacjonalizacja.

TRANSFORMATION OF THE LINGUISTIC IDENTITY OF THE POPULATION OF THE UKRAINIAN SSR IN THE PERIOD OF “STAGNATION”

Natalia Novorodovska

Postgraduate Student at the Department of History and Culture of Ukraine

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav (Pereiaslav, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-7369-4344

nataliatolochko1995@gmail.com

Abstract. The influence of the Soviet policy of Russification on the change of the linguistic identity of the population is considered. The regional features of these processes are highlighted. In this respect, the population of the South-Eastern region and Crimea has suffered the most from Russification. On the other hand, in some western regions of the Ukrainian SSR, opposite processes were observed, which led to an increase in the share of the Ukrainian-speaking population and a decrease in the Russian-speaking population. This is due to the preservation of the West's population of traditional national values. The data of population censuses during 1959–1989 were analyzed in detail. It was established that the growth of absolute and relative indicators of Russian-speakers in the Ukrainian SSR increased during the period of “stagnation”. This was a natural consequence of the Russification of all spheres of socio-political life, including education. It was found that the internationalization of society involved the elimination of linguistic, national and cultural features of the population of the USSR, in order to turn it into part of the community “Soviet people”. Accordingly, language policy has become a key element in the denationalization of society. The 1989 census showed a significant change in the linguistic identity of the population of the USSR. Previous research has shown that they gained the greatest scale during the period of “stagnation”. The consequences of the policy of Russification of this period are tangible at the present stage of state formation.

Key words: Russification, identity, language, population, language policy, internationalization.

ТРАНСФОРМАЦІЯ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УРСР У ПЕРІОД «ЗАСТОЮ»

Наталія Новородовська,

аспірантка кафедри історії та культури України

Університету імені Григорія Сковороди в Переяславі (Переяслав, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-7369-4344

nataliatolochko1995@gmail.com

Анотація. У статті розглядається вплив радянської політики русифікації на зміну мовної ідентичності населення. Висвітлено регіональні особливості цих процесів. Населення Південно-Східного регіону і Криму у цьому аспекті найбільше постраждало від русифікації. Натомість в окремих західних областях УРСР спостерігалися протилежні процеси, які зумовлювали зростання частки україномовного населення і зниження російськомовного. Це пояснюється збереженням серед населення Заходу традиційних національних цінностей. Детально проаналізовано дані переписів населення упродовж 1959–1989 рр. Встановлено, що зростання абсолютних і відносних показників російськомовних людей в УРСР спостерігалось саме у період «застою». Це стало закономірним наслідком русифікації усіх сфер суспільно-політичного життя, зокрема освіти. З'ясовано, що інтернаціоналізація суспільства передбачала ліквідацію мовних, національних, культурних особливостей населення УРСР з метою перетворення його на частину спільності «радянський народ». Відповідно до цього мовна політика стала ключовим елементом денационалізації суспільства. Перепис населення 1989 р. засвідчив значну зміну мовної ідентичності населення УРСР. Попередні дослідження показали, що найбільшого розмаху зміна мовної структури населення набула саме упродовж періоду «застою». Наслідки політики русифікації цього періоду відчутні й на сучасному етапі українського державотворення.

Ключові слова: русифікація, ідентичність, мова, населення, самобутність, інтернаціоналізація.

Вступ. В умовах сучасних геополітичних викликів перед Україною все більшої актуальності набуває дослідження ідентичності. У пострадянському просторі ця тема є важливою, адже суспільство поступово відходить від стереотипів минулого, відроджує власну історичну пам'ять і відновлює мовно-культурну самобутність.

Радянська мовно-національна політика у 1960–1980-х рр. стала головним інструментом трансформації ідентичності суспільства, її перетворення на спільність «радянський народ». Вона мала певний успіх через використання авторитарним режимом потужного адміністративного ресурсу. Як наслідок, значна частина населення змінила власну мовну ідентичність, тобто русифікувалася. З огляду на це нині важливо розкрити тенденції й особливості трансформації мовної ідентичності населення УРСР у роки «застою».

Метою статті є з'ясування динаміки змін мовної ідентичності населення УРСР у контексті радянської мовно-національної політики.

Основна частина

Матеріали та методи досліджень. Ця наукова робота ґрунтується на детальному аналізі наукових праць й архівних матеріалів. Радянська політика русифікації стала об'єктом низки досліджень сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед найбільш ґрунтовних праць виокремимо дослідження Л. Масенко (Масенко, 2009), В. Скляра (Скляр, 2008), Ж. Шевчук (Шевчук, 2001). У цих дослідженнях вивчалися заходи радянської влади, спрямовані на русифікацію суспільства. Найбільш детально їх вплив на мовну ідентичність розкрив В. Скляр. Ю. Каганов розглядав політику русифікації у контексті формування нового типу людини (Каганов, 2019). Для більш точного висвітлення проблеми дослідження у роботі використано архівні документи, які доповнюють результати наукового пошуку.

Результати та їх обговорення. Мовна політика у період «застою» відображала плани партійної номенклатури, що включали в себе трансформацію національної самобутності народів СРСР. Її сутність зводилася не лише до ліквідації національних особливостей різних етнічних груп, але й до створення нового типу людини й нової спільності. Політика русифікації стала засобом формування так званої дружби народів (Каганов, 2019: 16). Слушною є думка М. Яковлева, який відзначав, що радянська політика посилювала русифікацію на території Радянського Союзу (Яковлев, 2014: 26). Російська мова виконувала інтегральну роль у СРСР, а мовно-культурний чинник асиміляції посилювався масовим терором й ідеологічною уніфікацією суспільства (Масенко, 2009: 27). Отже, русифікація була елементом ліквідації національних почуттів і сприяла формуванню нової ідентичності, яка вирізнялася заміною індивідуальних, унікальних особливостей і характеристик особистості й етносу на загальні, погоджені вищим партійним керівництвом.

Населення УРСР у цьому аспекті чи не найбільше постраждало, адже процес русифікації у республіці проходив інтенсивніше, ніж в інших політичних суб'єктах Радянського Союзу. Значна частина інтелектуальної еліти УРСР від 1960-х рр. ідентифікувала себе не як українців, а як радянських українців (Wojnovski, 2014). Безумовно, стирання самобутності, особливо серед інтелігенції, було сприятливим ґрунтом для утвердження ідеї інтернаціоналізації суспільства з домінуванням російського мовно-культурного простору, тим паче, що під поняттям «інтернаціоналізація» упродовж 1940–1980-х рр. розумілася планомірна русифікація суспільства (Новородовський, 2020: 422).

Негативний вплив русифікації засвідчують як архівні матеріали, результати наукових пошуків сучасних істориків, так і дані всесоюзних переписів населення упродовж 1959–1989 рр. Отже, ми можемо прослідкувати певну динаміку зростання частки тих, хто вважав рідною російську мову.

Трансформація мовно-культурної ідентичності населення найяскравіше спостерігалася у містах УРСР. Урбанізаційні процеси лише посилювали інтернаціоналізацію суспільства й унеможлилювали розвиток національних культур через асиміляційну політику радянської влади. Яскравим прикладом стало єврейське населення міст Радянського Союзу, 78,2% якого вважали російську мову рідною (Соціальні трансформації..., 2015: 118). Зміна мовної ідентичності українців у містах УРСР мала схожі риси, щоправда, її темпи були дещо нижчими, оскільки вони зберігали в республіці домінуючі позиції за чисельністю. Водночас перебування української мови у списку неперспективних зумовлювало постійну відмову населення великих міст від її використання задля власного кар'єрного зростання. Тобто конформізм переважав традиційні національні цінності. Винятком лишалися міста на Заході України, попри жорстку русифікаційну і міграційну політику.

Характеризуючи зміну мовної ідентичності населення УРСР, відмітимо окремі риси радянської політики, які цьому сприяли: штучно організована масова міграція, створення умов для русифікації населення, прийняття необхідної нормативно-правової бази й ідеологічне пояснення радянськими діями процесу становлення спільності «радянський народ». Таким чином, на території Радянської України зростала питома вага етнічних росіян і русифікованого населення. Це дві різні категорії населення (У пошуках...), але в сукупності вони визначають загальне значення і частку російськомовного суспільства.

Аналізуючи дані трьох переписів населення за 1959 р., 1970 р., 1989 р., відмітимо зниження чисельності українців й україномовного населення та зростання росіян і рівня русифікованості суспільства. Цьому сприяли два чинники, які вирізняли радянську національну політику: масові, штучно організовані міграції і тотальна русифікація всіх сфер життєдіяльності. Особливо вагомий вплив на ідентичність мав саме другий чинник. Лише в окремих західних областях і в Криму спостерігалось незначне збільшення частки україномовного населення. На іншій території УРСР ця динаміка була від'ємною (Переписи населення..., 2011). Дані 1989 р. сколихнули все українське суспільство, адже вони в цілому показували негативні тенденції русифікації.

Формування нового типу людини й нової спільності «радянський народ» було неможливим без імплементації російської мови у всі сфери життєдіяльності. Сам процес приховувався, а точніше виправдовувався необхідністю комунікації різних культур між собою, розбудовою політичних зв'язків між народами СРСР. Для цього існувала потреба в уніфікованому інструменті спілкування, яким стала російська мова (Каганов, 2019: 18). Водночас ці процеси маскувалися під гаслами «дружба народів», «сім'я народів-братів», «братерське єднання народів», «інтернаціональна єдність», які нівелювали національні особливості й посилювали русифікаційні тенденції (Каганов, 2019: 26). Саме так відбувалася зміна ідентичності населення на радянську та проходило формування усвідомлення себе як людини «радянського типу» (Масенко, 2009: 27). У суспільній свідомості населення Радянської України створювався образ української мови як безперспективної. Метою цього було створення уявлення про можливість кар'єрного і особистісного розвитку за умови, якщо людина ідентифікуватиме себе як «радянська», сформована на російських мовно-культурних рисах.

Зміна мовної самобутності населення України відбувалася нерівномірно. Окремі регіони мали певні особливості, пов'язані з ментальністю населення, історичним розвитком й інтенсивністю русифікації. Усі ці чинники у комплексі мали потужний вплив на свідомість жителів УРСР. У ході аналізу переписів населення України встановлено, що найбільшої русифікації зазнали Південно-Східні регіони, натомість окремим західним областям УРСР було притаманне збереження української мовно-культурної ідентичності. Крім того, така ідентичність мала потужний вплив на інші етнічні групи, які поступово асимілювалися (у конкретному випадку українізувалися).

У 1959 р. на території УРСР проживало 32,16 млн українців (76,8%) і 7,1 млн росіян (16,9%) (Майоров). У 1970 р. чисельність росіян в УРСР зросла до 9,1 млн, а українців – до 35,2 млн. Однак темпи приросту були вищими саме в російського етносу, а частка росіян серед всього населення республіки зросла до 19,4%. Більшість з них проживала на Південному Сході УРСР (6,1 млн осіб) (Майоров). У 1979 р. чисельність росіян зросла до 10,4 млн, а їхня частка серед усього населення УРСР становила уже 21,1%. Чисельність українців практично не змінилася, натомість їхня питома вага знизилася з 74,9% до 73,6% (Майоров). У 1989 р. чисельність росіян зросла до 11,35 млн осіб. Зростання чисельності й питомої ваги росіян зумовлювало й збільшення кількісних показників російськомовного населення всієї Радянської України. Російську мову за рідну визнавали 5,7 млн осіб, які не були росіянами за етнічним походженням. Українську мову визнавали рідною лише 446 492 особи, які ідентифікували себе не як українців. Серед них було лише 177 534 росіяни. Кількість українців, які вважали російську мову рідною, сягала близько 4,6 млн осіб (Розподіл населення..., 1989). Дані Всесоюзного перепису населення 1989 р. сколихнули всю свідому українську спільноту, адже вони кількісно підтверджували негативні наслідки русифікації та зміну мовно-національної ідентичності населення.

Найбільший вплив на мовну самобутність радянська влада здійснила на Південному Сході УРСР. Це пояснюється низкою чинників, а саме: посиленою урбанізацією, масовою трудовою міграцією у промислові райони, великою часткою росіян в регіоні, цілеспрямованою політикою радянського керівництва щодо русифікації освітньої сфери. Мовна і національна самобутність традиційно зберігалася лише у сільській місцевості Південного Сходу УРСР. Однак постійне переселення до міст сприяло поступовому зниженню частки носіїв рідної мови і зумовлювало зростання кількості російськомовного населення.

Активно зростала чисельність росіян через міграції у Криму, Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Запорізькій, Одеській, Миколаївській, Херсонській областях. Понад половина всіх росіян УРСР проживала у Криму і на Донбасі. Відбувалося суттєве перетворення етнополітичної карти цих регіонів (Скляр). Найбільші темпи зростання російськомовного населення були зафіксовані у Запорізькій (194 тис., або 182,84%), Дніпропетровській (270,2 тис., або 178,23%), Луганській (322,2 тис., або 182,24%), Одеській (229,3 тис., або 164,25%), Херсонській (70,6 тис., або 159,01%), Донецькій (589,5 тис., або 118,37%), Київській (19 тис., або 119,5%) областях, в Криму (170,6 тис., або 135,5%) та ін. Найвищий відносний показник був зафіксований у Запорізькій області, а абсолютний – у Донецькій (Скляр, 2008: 167–168). Відзначимо таке: якщо на Донбасі політика русифікації стала одним із компонентів зміни ідентичності населення регіону, то в Криму вона стала закономірною потребою утвердження російського мовно-культурного простору, який і без цього займав домінуючі позиції на півострові.

Суттєва зміна мовної ідентичності населення Донбасу розпочалася після прийняття Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» у 1959 р. Він фактично унормовував можливість відмови батьків від вивчення учнями української мови. Міністерство освіти УРСР у 1960-х рр. намагалося розв'язати це питання, але особливих результатів не було досягнуто (Доповідна записка..., 1969: 104–105; Лист Міністру...: 106). Як наслідок, відбулося суттєве скорочення кількості україномовних шкіл і зростання російськомовних. До того ж у населених пунктах, де проживала значна частка росіян, досить часто виникали ситуації, у яких батьки тиснули на місцеві органи влади з метою перепрофілювання україномовних шкіл на російськомовні. Подібна ситуація сталася у Зеленогайській початковій школі Генічеського району Херсонської області. Усі батьки-росіяни і частина українських висловилися за необхідність проведення навчання саме російською мовою. Як наслідок, було прийняте рішення про перетворення цієї школи на початковий навчальний заклад з російською мовою викладання (Секретареві Центрального...: 190–192). Аналогічні тенденції спостерігалися і в інших містах. Відмітимо, що в Одеській області навчання у багатьох школах відбувалося лише російською мовою (Шевчук, 2001: 40). У населених пунктах, де переважав російський етнос чи російськомовне населення, така практика була поширеним явищем у роки «застою».

Унаслідок «злиття націй», яке відбувалося під гаслом «відмирання національних мов» лишилося менше половини українських шкіл. Донецька і Луганська області у цьому контексті були серед лідерів, адже в окремих містах взагалі не функціонувало жодної україномовної школи (Донецьк, Луганськ, Торез, Жданов, Комунарськ). Станом на 1989 р. чисельність учнів російськомовних шкіл Донеччини сягала 634,3 тис., у той час як в україномовних навчалася лише 15 995 осіб (Донбас в..., 2014: 138–139). Станом на 1978 р. на території УРСР діяло 24,4 тис. загальноосвітніх закладів, з яких 17,2 тис. були україномовними (3,8 млн учнів), 4,2 тис. були російськомовними (2,6 млн учнів) (О состоянии...: 74). Число останніх у зв'язку з Постановою № 835 «Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в Українській РСР» зростало ще швидшими темпами, особливо на Південному Сході Радянської України. Російська мова була обов'язковим предметом, як і мова республіки, де відбувалося навчання (Замечания и...: 32). Однак саме російській мові зазвичай надавалася певна перевага. Таким чином, були створені всі умови для зміни мовної ідентичності підростаючого покоління. У середньостатистичного школяра відбувалося відторгнення української мови як засобу комунікації (Каганов, 2019: 16). Тобто було розуміння, що без російської мови здобути вищу освіту і розбудувати успішну кар'єру буде неможливо. Натомість відмова від української мови не викликала ніяких ускладнень для учнів (Ткаченко, 2019: 107).

Поруч із русифікацією сфери освіти вагомий вплив на мовну ідентичність населення мав інформаційний простір. На території Південно-Східних областей УРСР переважали здебільшого російськомовні ЗМІ. Після прийняття ЦК КПРС, а згодом і ЦК КПУ Постанови «О повышении роли районных газет в коммунистическом воспитании трудящихся» відбулися певні зміни у формуванні інформаційного контенту місцевих і районних газет. Водночас більшу популярність мали не республіканські газетні й періодичні видання, серед яких траплялися україномовні, а всесоюзні, які повністю були русифіковані. Більше того, тематика щодо дискримінації української мови була під забороною. Під час перебування П. Шелеста на посаді першого секретаря ЦК КПУ тримався певний паритет російськомовних і україномовних видань. Вже після приходу В. Щербицького розгорнулася масова кампанія щодо зміни мови видання. Така кампанія обґрунтовувалась незнанням української мови звичайними робітниками (Каганов, 2014). Особливо така тенденція переважала у промислових регіонах Південного Сходу.

На території Донбасу переважали російськомовні регіональні, місцеві та всесоюзні видання. На цій території сформувався російськомовний інформаційний простір, який відображав загальну тенденцію російського мовно-культурного домінування. У цілому урбанізація, індустріалізація, уніфікація культурного й суспільного простору регіону сформували у його жителів відчуття регіональної спільності, де переважав російсько-український культурно-історичний дуалізм з окремими елементами інших етнокультурних компонентів. При цьому домінувала російська мова як засіб суспільної комунікації (Донбас в..., 2014: 142). Українська мова втрачала популярність, а її носіями лишалися частина інтелігенції та сільське населення. З огляду на це темпи приросту російськомовного населення на Донбасі й у Придніпровському регіоні сягали 30,63% упродовж 1970-рр. За 1959–1989 рр. їхній приріст сягав 131,94%. Упродовж 1960–1970-х рр. частка російськомовного населення Півдня збільшилася на 55,1%, а за наступне десятиріччя – на 34,58% (Скляр, 2008: 163–165). При цьому спостерігалася негативна динаміка скорочення україномовного населення.

Скорочення україномовних українців спостерігалось у північних і центральних областях УРСР. Особливо це помітно було у Чернігівській (тут відмічалось й зменшення російськомовних жителів, що було пов'язане із від'ємним приростом населення), Сумській, Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській областях. Крім того, досить потужним було зниження частки цієї категорії населення у Київській, Запорізькій, Одеській і Харківській областях (Скляр, 2008: 166). Тенденційно відмічається й зростання російськомовних шкіл, щоправда, це радше стало причиною скорочення україномовного населення, а не наслідком.

Попри засилля російських мігрантів у західних областях УРСР упродовж 1960–1980-х рр., процеси русифікації тут були відмінними порівняно з Південним Сходом. Абсолютна чисельність російського етносу в УРСР зросла на 60%. Н. Макаренко відзначила, що міграційна політика радянської влади засвідчувала посилену русифікацію українського суспільства. Відбувалася масова міграція росіян і російськомовних українців зі східних областей УРСР, яка передбачала, з одного боку, прив'язку економіки республіки

до загальносоюзного комплексу, а з іншого боку, нівелювання національних ознак населення (Макаренко, 2008: 106–107). На Волині частка росіян зросла в 4 рази, Хмельниччині – у 6 разів, Буковині – в 11 разів, Галичині – у 275 разів. На Закарпатті, де до початку війни майже не було росіян, їхня чисельність сягала 30 тис. У восьми західних областях Радянської України станом на 1959 р. чисельність російського або російськомовного населення сягала 620 тис. осіб (6,6%) (Національні меншини..., 2000: 228). У період «застою» продовжувалася тенденція масового переселення росіян до західних областей УРСР, метою якого було змішування націй, формування підґрунтя для радянзації й боротьба з імовірними проявами так званого буржуазного націоналізму. Проте це не мало бажаного ефекту, оскільки у цьому регіоні трималися традиційні цінності і зв'язки. Темпи русифікації тут знижувалися, а в окремих районах навіть були зворотні процеси. Однак все ж темпи приросту російськомовного населення у регіоні були високими (67,25%), у той час як приріст україномовного населення становив лише 14,5%. На Донбасі й у Криму цей показник був від'ємним. У відсотковому співвідношенні найбільший приріст був на Півдні, але якщо подивитися на абсолютні показники, то приріст україномовного населення на Південному Заході сягав близько 2,36 млн, а на Півдні – 559,1 тис. осіб. Абсолютний показник приросту російськомовного населення на Заході становив 290,8 тис. (Скляр, 2008: 164–165). Тобто, як бачимо, західні області УРСР зазнали меншого впливу русифікації, на відміну від інших регіонів.

На Заході Радянської України спостерігалася зростання абсолютних показників українськомовного населення. Так, на Закарпатті цей показник сягав 285,6 тис. осіб (42,25%), у Львівській області – 651 тис. (36,44%), Івано-Франківській – 302,1 тис. (29,24%), Чернівецькій – 138,2 тис. (27,11%), Рівненській – 218,2 тис. (25,43%), Волинській – 158,3 тис. (18,92%), Тернопільській – 96,7 тис. (9,42%). Що стосується російськомовного населення, то лише у Львівській і Тернопільській областях спостерігалася їхнє скорочення. У інших областях було незначне зростання (Скляр, 2008: 166–167). Г. Боднар переконана, що політика русифікації мала зовсім протилежний ефект, адже при цьому більшість етнічних груп саме українізувалася (Боднар, 2012). Щоправда, незначне зросійщення відбувалося в областях зі строкатим етнічним складом (Закарпатська, Чернівецька).

У період «застою» досить активно здійснювалася комунізація Галичини. Місцеве керівництво створювало умови для посилення русифікації з метою зміни мовно-культурної ідентичності місцевого населення. Іншими словами, відбувалися процеси інтернаціоналізації суспільства. Одним із таких кроків стало самочинне припинення секретарем Львівського обкому КПУ з ідеології В. Маланчуком на території області дії рішення про обов'язкове введення української мови у вищих навчальних закладах (Галичина в..., 2017: 297). Саме освітня сфера на Заході УРСР мала стати ключем до русифікації суспільства цього регіону, а отже, російсько-український мовний паритет поступово згортався (Новородовський, 2020: 413). Звісно, це зумовлювало внутрішній конфлікт особистості: з одного боку, у людей було бажання отримати вищу освіту і розбудувати успішну кар'єру, а з іншого боку, потужний прояв національної самосвідомості інколи суперечив першому пункту. Більшість населення Галичини, незважаючи на посилення русифікаційних тенденцій, зберігала вірність українським традиціям і спілкувалася українською мовою (Галичина, 2017: 131).

Перепис 1989 р. засвідчив наявність потужної російськомовної групи населення, до якої увійшли росіяни (22,1%), російськомовні українці (12,2%), русифіковані етнічні групи (5,8%) (Полякова). Хоча деякі дослідження російських істориків доводять, що рівень асиміляції не перевищував 10% (Чешко, 2000), проте відмітимо, що вона досить суттєво позначилася на зміні мовного складу населення.

Висновок. Таким чином, враховуючи особливості мовно-національної політики радянської влади, відмітимо високі темпи зміни мовної ідентичності населення окремих регіонів Української РСР. Найбільше у цьому аспекті постраждав Донбас і Крим, натомість західні області УРСР найменше потрапили під вплив русифікації. Зміни в етномовному складі населення Південного Сходу України сформували своєрідний стереотип «російського міського Сходу» і «українського сільського Заходу», наслідки якого ми бачимо й сьогодні. До того ж зрусифіковане населення сприймає прояви українізації як загрозу їхній власній ідентичності. Тобто радянська мовна політика сприяла формуванню у населення Донбасу і Криму проросійської чи регіональної ідентичності, яка не сприймає українських мовно-культурних традицій. Подібні дослідження є перспективними, адже нині актуальним є питання консолідації українського народу в умовах російської агресії. Враховуючи тяжкі наслідки русифікаційної політики періоду «застою», зазначимо, що особливу увагу варто приділити вивченню зміни світоглядних цінностей населення радянської України.

Список використаних джерел:

1. Wojnovski Z. The Soviet people: national and supranational identities in the USSR after 1945. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 2014. DOI: 10.1080/00905992.2014.953467.
2. Боднар Г. «Радянська» Галичина. 2012. URL: https://zaxid.net/radyanska_galichina_n1265077.
3. Галичина в етнополітичному вимірі. Київ : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2017. 840 с.
4. Донбас в етнополітичному просторі. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.
5. Про вивчення української мови у школах з російською мовою навчання в Українській РСР : доповідна записка заступника міністра освіти УРСР С. Завало Президії Верховної Ради Української РСР від 6 листопада 1969 р. № 10/366. ЦДАВОВУ. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 6792. Арк. 104–105.
6. Замечания и предложения Министерства просвещения УССР к проекту устава средней общеобразовательной школы СССР. ЦДАВОВУ. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 6287. Арк. 32–37.

7. Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія : автореф. дис. ... докт. іст. наук : 07.00.01 «Історія України». Миколаїв, 2019. 40 с.
8. Каганов Ю. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950-ті – 1985 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. XXXVIII. С. 213–225.
9. Лист міністру освіти Української РСР тов. Удовиченку П.П. ЦДАВОВУ. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 6792. Арк. 106.
10. Майоров М. Національний склад УРСР (за даними перепису населення СРСР 1959 року). URL: <http://likbez.org.ua/ua/census-data-for-the-ussr-in-1959.html>.
11. Майоров М. Національний склад УРСР (за даними перепису населення СРСР 1970 року). URL: <http://likbez.org.ua/ua/census-data-for-the-ussr-in-1970.html>.
12. Майоров М. Національний склад УРСР (за даними перепису населення СРСР 1979 року). URL: <http://likbez.org.ua/ua/census-1979-ussr.html>.
13. Макаренко Н. Соціально-політичні чинники державної етнополітики (др. пол. XX ст.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2008. Вип. 41. С. 104–114.
14. Масенко Л. Відсутність державної мовної політики як чинник політичної кризи в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2009. Вип. 46. Ч. 1. С. 26–33.
15. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект / за ред. І.Ф. Кураса. Київ : ІПіЕнД НАН України, 2000. 356 с.
16. Новородовський В. Національні меншини в Українській РСР 1945–1990 років: історія дослідження. *Національні меншини України в політичних процесах XX–XXI століть: стан і проблеми дослідження*. Київ : ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. С. 402–496.
17. О состоянии и мерах изучения и преподавания русского языка в общеобразовательных школах, высших и средних учебных педагогических заведениях Украинской РСР. ЦДАВОВУ. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 8976. Арк. 74–84.
18. Переписи населення в Україні: карти, цифри, міфи та їх спростування. 2011. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/5/64283/>.
19. Полякова Л. Зміни в етнонаціональному складі населення Півдня України в 60–80-ті роки XX ст. URL: <http://web.znu.edu.ua/pu/articles/79.pdf>.
20. Розподіл населення за національністю та рідною мовою. 1989 р. URL: [http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=19A050501_021&ti=19A050501_021.%20%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB%20%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF%20%E7%E0%20%ED%E0%F6%B3%EE%ED%E0%EB%FC%ED%B3%F1%F2%FE%20%F2%E0%20%F0%B3%E4%ED%EE%FE%20%EC%EE%E2%EE%FE%20\(0,1\)&path=../Database/Census/05/01/&lang=1&multilang=uk](http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=19A050501_021&ti=19A050501_021.%20%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB%20%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF%20%E7%E0%20%ED%E0%F6%B3%EE%ED%E0%EB%FC%ED%B3%F1%F2%FE%20%F2%E0%20%F0%B3%E4%ED%EE%FE%20%EC%EE%E2%EE%FE%20(0,1)&path=../Database/Census/05/01/&lang=1&multilang=uk).
21. Секретареві Центрального Комітету КП України тов. Скабі А.Д. ЦДАВОВУ. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 4467. Арк. 190–192.
22. Скляр В. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення : монографія. Київ : Просвіта, 2008. 391 с.
23. Скляр В. Етномовний склад населення України: наслідки російщення. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2018.03.031>.
24. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба : колективна монографія / відп. ред. В. Даниленко ; ред.-упоряд. Н. Лаас. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. 697 с.
25. Ткаченко В. Тенденції розвитку шкільної мовної освіти в Україні (1959–2013 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Херсон ; Тернопіль, 2019. 278 с.
26. Свіржецький К. У пошуках прихованої істини. URL: <http://exlibris.org.ua/swirz/r01.html>.
27. Чешко С. Распад СССР: этнополитический анализ : 2-е изд. Москва : ИЭА РАН, 2000. 398 с.
28. Шевчук Ж. Мовна політика в Україні (кінець 50-х – початок 1990-х рр. XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України». Київ, 2001. 178 с.
29. Яковлев М. Радянська, русифікація та дерадянська як категорії політичної постколоніальної історії країн Центрально-Східної Європи. *МАГІСТЕРІУМ. Політичні студії*. Київ, 2014. Вип. 58. С. 24–28.

References:

1. Wojnovski Z. The Soviet people: national and supranational identities in the USSR after 1945. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 2014. DOI: 10.1080/00905992.2014.953467 [in English].
2. Bodnar H. “Radianska” Halychyna. [“Soviet” Galicia] 2012. URL: https://zaxid.net/radianska_galichina_n1265077 [in Ukrainian].
3. Halychyna v etnopolitychnomu vymiri [Galicia in the ethno-political dimension]. Kyiv, 2017 : IPiEnD imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 840 s. [in Ukrainian].
4. Donbas v etnopolitychnomu prostori [Donbass in the ethno-political dimension]. Kyiv : IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2014. 584 s. [in Ukrainian].
5. Dopovidna zapyska zastupnyka Ministra osvity URSS S. Zavalo Prezidii Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR “Pro vyvchennia ukrainiskoi movy u shkolakh z rosiiskoiu movoiu navchannia v Ukrainiskii RSR” № 10/366 vid 6.XI.69 [Report of the Deputy Minister of Education of the Ukrainian SSR S. Zavalo of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR “On the study of the Ukrainian language in schools with Russian as the language of instruction in the Ukrainian SSR”]. TsDAVOVU. F. 166. Op. 15. Spr. 6792. Ark. 104–105. [in Ukrainian].
6. Zamechaniya i predlozheniya Ministerstva Prosveshcheniya USSR k proektu ustava srednej obshcheobrazovatel'noj shkoly SSSR [Comments and proposals of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR to the draft charter of a secondary general education school of the USSR]. TsDAVOVU. F. 166. Op. 15. Spr. 6287. Ark. 32–37. [in Russian].
7. Kahanov Yu. Konstruiuvannia “radianskoi liudyny” (1953–1991): ukrainska versia [Construction of the “Soviet man” (1953-1991): Ukrainian version]. Avtoref. dys. d.i.n. za spets.: 07.00.01. – Istoriiia Ukrainy. Mykolaiv, 2019. 40 s. [in Ukrainian].

8. Kahanov Yu. Radianska presa i konstruiuvannya masovoi suspilnoi svidomosti v Ukraini (1950-ti – 1985 rr.) [Soviet press and the construction of mass public consciousness in Ukraine (1950s – 1985)]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Zaporizhzhia, 2014. Vyp. XXXVIII. S. 213–225. [in Ukrainian].
9. Lyst Ministru osvity Ukraiskoi RSR tov. Udovychenku P.P. [Letter to the Minister of Education of the Ukrainian SSR Comrade Udovychenko P.P.]. TsDAVOVU. F. 166. Op. 15. Spr. 6792. Ark. 106. [in Ukrainian].
10. Maiorov M. Natsionalnyi sklad URSR (za danymy perepysu naseleння SRSR 1959 roku) [National composition of the Ukrainian SSR (according to the 1959 census of the USSR)]. URL: <http://likbez.org.ua/ua/census-data-for-the-ussr-in-1959.html> [in Ukrainian].
11. Maiorov M. Natsionalnyi sklad URSR (za danymy perepysu naseleння SRSR 1970 roku) [National composition of the Ukrainian SSR (according to the 1970 census of the USSR)]. URL: <http://likbez.org.ua/ua/census-data-for-the-ussr-in-1970.html> [in Ukrainian].
12. Maiorov M. Natsionalnyi sklad URSR (za danymy perepysu naseleння SRSR 1979 roku) [National composition of the Ukrainian SSR (according to the 1979 census of the USSR)]. URL: <http://likbez.org.ua/ua/census-1979-ussr.html> [in Ukrainian].
13. Makarenko N. Sotsialno-politychni chynnyky derzhavnoi etnopolityky (dr. pol. XX st.) [Socio-political factors of state ethnopolitics (second half of the XX century)]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. Kyiv, 2008. Vyp. 41. S. 104–114. [in Ukrainian].
14. Masenko L. Vidsutnist derzhavnoi movnoi polityky yak chynnyk politychnoi kryzy v Ukraini [Absence of public linguistic policy as factor of political crisis in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*. Lviv, 2009. Vyp. 46, ch. 1. S. 26–33. [in Ukrainian].
15. Natsionalni menshyny Ukrainy u XX stolitti: polityko-pravovyi aspekt [National minorities of Ukraine in the twentieth century: political and legal aspect] / za red. I. F. Kurasa. Kyiv: IPIEnD NAN Ukrainy, 2000. 356 s. [in Ukrainian].
16. Novorodovskiy V. Natsionalni menshyny v Ukrainiskii RSR 1945 – 1990 rokiv: istoriia doslidzhennia [National minorities in the Ukrainian SSR 1945–1990: a history of research]. *Natsionalni menshyny Ukrainy v politychnykh protsesakh XX – XXI stolit: stan i problemy doslidzhennia*. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2020. S. 402–496. [in Ukrainian].
17. O sostoyanii i merah izucheniya i prepodavaniya russkogo yazyka v obshcheobrazovatel'nykh shkolakh, vysshikh i srednih uchebnykh pedagogicheskikh zavedeniyah Ukrainskoj RSR [On the state and measures of the study and teaching of the Russian language in secondary schools, higher and secondary educational institutions of the Ukrainian SSR]. CDAVOVU. F. 166. Op. 15. Spr. 8976. Ark. 74–84. [in Russian].
18. Perepysy naseleння v Ukraini: karty, tsyfry, mify ta yikh sprostuvannya [Population censuses in Ukraine: maps, figures, myths and their refutations]. 2011. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/5/64283/> [in Ukrainian].
19. Poliakov L. Zminy v etnonatsionalnomu skladi naseleння Pivdnia Ukrainy v 60–80-ti roky XX st. [Changes in the ethno-national composition of the population of the South of Ukraine in the 60–80s of the XX century.]. URL: <http://web.znu.edu.ua/pu/articles/79.pdf> [in Ukrainian].
20. Rozpodil naseleння za natsionalnistiu ta ridnoiu movoiu [Distribution of population by nationality and native language]. 1989 r. URL: [http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=19A050501_021&ti=19A050501_021.%20%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB%20%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF%20%E7%E0%20%ED%E0%F6%B3%EE%ED%E0%EB%FC%ED%B3%F1%F2%FE%20%F2%E0%20%F0%B3%E4%ED%EE%FE%20%EC%EE%E2%EE%FE%20\(0,1\)&path=../Database/Census/05/01/&lang=1&multi-lang=uk](http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=19A050501_021&ti=19A050501_021.%20%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB%20%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF%20%E7%E0%20%ED%E0%F6%B3%EE%ED%E0%EB%FC%ED%B3%F1%F2%FE%20%F2%E0%20%F0%B3%E4%ED%EE%FE%20%EC%EE%E2%EE%FE%20(0,1)&path=../Database/Census/05/01/&lang=1&multi-lang=uk) [in Ukrainian].
21. Sekretarevi Tsentralnoho Komitetu KP Ukrainy tov. Skabi A. D. [To the Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine Comrade Scaby A.D.]. TsDAVOVU. F. 166. Op. 15. Spr. 4467. Ark. 190–192. [in Ukrainian].
22. Skliar V. Etnichni sklad naseleння Ukrainy 1959–1989 rr.: etnomovni naslidky rosiishchennia [Ethnic composition of the population of Ukraine in 1959–1989: ethnolinguistic consequences of Russification]: [monohrafiia]. Kyiv : Prosvita, 2008. 391 s. [in Ukrainian].
23. Skliar V. Etnomovnyi sklad naseleння Ukrainy: naslidky rosiishchennia [Ethnolinguistic composition of the population of Ukraine: consequences of Russification]. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2018.03.031> [in Ukrainian].
24. Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba: kolektyvna monohrafiia [Social transformations in Ukraine: late Stalinism and the Khrushchev era: a collective monograph] / vidp. red. V. Danylenko, red.-uporiad. N. Laas. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2015. 697 s. [in Ukrainian].
25. Tkachenko V. Tendentsii rozvytku shkilnoi movnoi osvity v Ukraini (1959–2013 rr.) [Trends in the development of school language education in Ukraine (1959–2013)]. Dys. kand. ped. nauk : 13.00.01 – Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky. Kherson, Ternopil, 2019. 278 s. [in Ukrainian].
26. U poshukakh prykhovanoi istyny [In search of the hidden truth]. URL: <http://exlibris.org.ua/swirz/r01.html> [in Ukrainian].
27. Cheshko S. The collapse of the USSR: ethnopolitical analysis [The collapse of the USSR: ethnopolitical analysis]. 2nd ed. Moscow : IEA RAS, 2000. 398 p. [in Russian].
28. Shevchuk Zh. Movna polityka v Ukraini (kinets 50-kh – pochatok 1990-kh rr. XX st.) [Language policy in Ukraine (late 50's – early 1990's of the twentieth century)] : dys. kand. ist. nauk : 07.00.01 – Istoriia Ukrainy. Kyiv, 2001. 178 s. [in Ukrainian].
29. Yakovliev M. Radianizatsiia, rusyfikatsiia ta deradianizatsiia yak katehorii politychnoi postkolonialnoi istorii krain Tsentralno-skhidnoi Yevropy [Sovietization, Russification and de-Sovietization as categories of political postcolonial history of Central and Eastern Europe]. *MAGISTERIUM. Politychni studii*. Kyiv, 2014. Vyp. 58. S. 24–28. [in Ukrainian].